

EXCURSIO

AL

ALT PALLARS.

CASTELLBÓ es l'únic poble important que's troba anant desde la Seu d' Urgell á Sant Joan del Erm. Es important, per sa posició alterosa y extranya damunt d' altas rocas, per sa fesomia d' etat mitjana y sobre tot per sa historia, lligada llarch temps ab la del comtes de Foix. Ells comanaren als vescomtes de Castellbó la heretgia albigense, que com taca d' oli s' extenia, á sa influencia, en eixas valls tranquilas y plenas de fe alguna hora, com després ho tornaren á ser, gracias á Deu. Tres frares dominichs que hi anavan á predicar foren rebuts pels heretges á cops de pedres.

Dos d' ells eran de las antiguas familias de Moyá, La Cardeta y Planellas. Los dos son venerats públicament, y 'l primer té una imatge en un temple de dominichs de Roma. Mossen Parassols ha publicat los goigs de cada un d' ells, dignes, per cert, de ser més coneguts.

À la entrada del poble hi há una creu gòtica de pedra trepada, bellíssima, que surt á rebre al viatjer com dientli que ja no hi há heretges ni guerrers foixos, ni de cap mena en Castellbó, ahont sols hi há avuy bons cristians y pobres

travalladors de la terra. Lo castell que s' aixecava en mitj de la població y dominava la vall ha desaparegut gayre bé per complert, deixant dominar en ella la iglesia, que no es del tot indigne d' aquell temps. Es de gran preu l' altar gòtic de Santa Catarina, y no despreciable lo del Roser. En la sagristia hi há una caixeta folrada de llautó, que té en tots costats grabada la imatge d' una dama apuntant una sageta á un cavaller.

S' hi conserva, encara que no com se mereix, la casa dels comtes de Foix, ahont se veu una finestra gòtica notable.

Las armas de Castellbó son un castell quadrat ab una B y una O á cada banda.

Lo meteix dia, á las tres de la tarde sortírem de Castellbó cap á Aubet. Sendes y Arabell se veuen á una banda y altra del camí. Santa Creu es lo darrer poble que 's troba pujant á Sant Joan. La pujada es drete y penosa, trobant-se, avans de arribar al cim, grans boscos de pins y bedolls que dominan tot aquell pahís. Dalt de la serra, entre 'ls pins comensan á barrejarse abets que 'ls dominan tot seguit, aixecantse drets y alts fins á las bromas.

Rubió es una amplíssima montanya, que deu lo nom á un poble insignificant que seu en sa falda á la banda de llevant. Té altres y altres pobles, y negres é interminables pinedes, en sos vessants. Es tant alta que fou escullida entre totas pera la triangulació del pahís, com ho diu la torra que hi resta; mes acaba d' una manera prosáica: no té la punta de la montanya de Saloria, la corona de roca del Tossal de Turbó, les Osques de Cabrera, ni 'l bech d' aucell d' un dels cims de la serra de Begas, que no li sé 'l nom. Es per dirho en una paraula, un gegant sense cap.

Desde allí 's veuen les principals montanyes de Catalunya: l' interminable Montsech, á mitjdía y ponent, darrera la serra de Boumort; las serras de Bohí, la Malehida, Montvallier, Estats, cap al nort; y á llevant las serras de Cadi y de Maranges.

Desde esta altura un se pot formar una idea del Pallars. Lo Noguera Pallaresa, que n' ha tret la meytat del seu nom, passa, á ponent, per sota eixa gran montanya; y ell nos ensenyaria 'l Pallars millor que ningú, acompanyant-nos á tots sos pobles y valls, recons y reconets, si tinguessem temps pera ferho, mes ara 'l seguirem solsament, y encara de través y corrent, en las tres branca's principals en que 's ramifica aqueix riu, dividint en tres valls principals l' alt Pallars.

Desde Rubió baixárem á Sant Joan del Erm pe'l dret, assó es, pe'l camí que hauria seguit un gros penyal que hi fessen rodolar desde la cima.

Tot aquell vessant inmens fa vint y cinch anys estava cobert de abets, com un cap jove de cabells, que abrigavan la montanya; era l' abetar més gran de Catalunya per sa extensió, y 'l més notable per la altura y groixudaria de sos abets descomunals, anomenats, en tota nostra montanya, gayre bé com en la Palestina los cedres del Líbano; donchs una torbera, com diuen allà, ó un terbolí infernal, que hi passá de deu á onze horas de la nit, ne trencá la gran part, los arrancá, transportantlos ab son gran pa d' arrels á llargas distancies, llensantlos á dreta y esquerra, torsuts, malmesos y aixonats. Més avall los abets eran més alts y espessos; y, no podentlos la ventada arrancar tots, los trencava arran terra ó un tros amunt y 'ls llensava córrechs avall, á feixos, com si fossen camas de blat de

moro. Cabussats, y confosas las brancaes del un ab las arreles del altre, jauhen per aquells rostos á milers, com cadavres de gegants insepults, que 'l foch dels pastors al estiu, y la humitat que 'ls fa pudrir al hivern, no poden fer desaparéixer de la terra. Tal me figuro 'l camp de batalla dels titans després que 'l llamp del cel los hagué fet caure á cabussons del cim de son orgull al pregon abisme.

Algun n' hi há, entre 'ls que jauhen, que, més sortós, al caure, ensopegá 'l forcat d' un germá seu més fort, y s' aguanta encara y trau algun rebrot d' esperansa, con malalt sostingut en los brassos de sa família. Com ningú replantá aquell bosch, ahont pochs abets jóvens se veuhen, ha de desaparéixer per forsa com los antichs abertars de Camprodon, de Lanos y d' altres mil endrets de nostre Pirineu, ahont aqueix arbre avuy ni es conegut. Si algun ne renaix ací, las cabras dels comuns vehins cuydan de escapsarlo; y, decapitats aquells gegants de la creació, quedan renocats y confosos ab los bedolls y ginebres que cobreixen la montanya.

Al ermitatge de Sant Joan no hi há document anterior al fatal any vuyt. Uns quants retaulons de relleu, clavats en l' altar major, que es nou, semblan denotar que hi havia allí ermitants vestits ab un caputxó, cenyit ab una corda. ¿Seria antiguament un erm, ahont algunes ánimas bonas se retirarian dels embolichs del món? L' arxiu de Castellbó, ple de documents y virginal encara, podria respondre á eixa pregunta.

A la tarde del meteix día, ab un guía de Donadriu, baixí la serra fins á trobar lo riu de Santa Magdalena, que seguïrem, tenint que passarlo penosament deu ó dotze vegadas fins als cortals de Civís, ahont se forca. Prenguerem

lo branch del nort, y cap al tart entràrem en los cortals d' Os.

Lo camí es penós, però magnífich: l' abetar y pineda de Sant Joan s' hi esten per cada banda de riu, en cada fonalada desplegant paisatges y vistes dignes dal llapis de Doré. Allí ningú talla 'ls arbres: quan se cansan de viure s' ajauhen als peus dels altres. Si cauhen sobre 'l riu fan de passera á las vacas ó als meteixos llops que s' escauhen de passarhi; si cauhen sobre 'ls viaranys los tapan, obligant al pastor ó viatjer á fer una llarga marrada. Mitja hora abans d' arribar als cortals de Civís, trobàrem á esquerra la capella de Santa Magdalena, verament primitiva, com la de cortals d' Os; mes en cap d' ells hi há res de notable. Era fosch quan hi arribàrem. Com nos convenia reposar, trucàrem á la primera casa que trobàrem: no hi havia ningú; trucàrem á la segona y á la tercera: fou en va; obrírem la quarta, que estava solament ajustada: estava deserta. Ferem un crit davant una agrupació de casas: ningú respongué. No 's veyá fum ni foch, ni altra claror que la de las estrellas; no se sentia lladrar un gos, ni belar una ovella, ní miolar un gat: semblava talment una ciutat encantada. Quan ja estavam aconsolats de dormir á la serena, en una casa apartada del poble vegérem obrirsens la porta y convidarnos á entrar un jove de divuyt anys, alt y ben plantat. Entràrem dins, y, fentnos gran extranyesa, vegérem que estava sol ab duas minyonas, porqueras d' ofici com ell. Un catecisme de la Seu d' Urgell, que ell havia deixat obert sobre l' escó pera obrirnos la porta, nos feu l' efecte d' una àncora de salvació pera aquell simpàtic y bon jove. Ab una plana d' aquell llibret, ab sols los manaments de la lley de Deu, salvarian la ànima y lo cos

un sens fi de jovens que en nostras ciutats cada día s'emporta aygua avall lo riu de les passions.

SALORIA.—L' endemà, á les sis del matí, emprenguérem la pujada d'eixa aguda y hermosa montanya. Del contrafort del OE. ne salta una cascata bellíssima en forma de cabellera, cayent d' una altura considerable. Á mitja serra 's troba una font abundosa y fresca; no tant, però, com una altra que rega uns verts y hermosos pradells á la banda de mitjdia. La font y 'ls pradells s'anomenan *de la Regina*.

Lo panorama es igual, sí no mellor, que 'l de Rubió. Lo Pirineu se deixa veure desde 'ls cims de la Vall d' Arán fins á Soldeu, clapejât de congestas tot ell, y blanchs de neu sos cims mès elevats. Lo Pallars no 's veu tant com desde Rubió, per quedar Saloria á un costat; mes, en cambi, se poden seguir totes les grans y petites serres d' Andorra fins á Maranges. A mitjdia 's domina la serra de Bescaran; y al extrem del pelat y ferèstech Cadí, com un punt final digne de tan enorme ratlla, se veu la montanya de La Bansa. La serra de Fornols li fa costat. Se veu Rubió á la vora, Bou Mort més lluny y Montsech á últim terme, y més aprop valls rientas y hermosas, aygues y fonts, pradells y boscurias inmensas.

Al ser un quart avall del cim de Saloria nos giràrem extranyats, sentinthi un grans crits d' alto. Era un carrabiner que 'ns encalsava ab la ilusió de que portavam frau, y al atraparnos s'enfadá de mala manera al veure que era un capellá aquell que de lluny havia pres per un paquetayre. Desde Saloria prenguí 'l camí de la Tor, y duas horas abans d' arribarhi

contemplava los màrgens y boscuries,
y, derrerera 'ls pradells de la Regina,
una esmeragda en forma de petxina

tota plena de perles y de flors:
es la vall delitosa de Saturaia:
quan ab son bes primer l' álba la rosa
sembla l' áurea conquilla en que flayrosa
sortí del mar la reyna dels amors.

Lo pla no es més gran que 'l de Nuria; mes, sens véu -
reshi gayre bé cap roch, tot ell es enherbat. Lo fener ó her-
bey, desde lo més alt de la serra que 'l volta per Nort, Lle-
vant y Mitjdia, baixa en líneas corbas y suaus com las
d'una gran petxina á reunir-se al Sud Oest. Lo color vert es
viu com d' herba regada sovint: sols algun escamot de
blancas ovellas ó de rossas vacas lo clapeja. No he vist
en los Pirineus una vall més bonica de nom y de fet que la
pera mi encantada é inolvidable vall de Saturaia.

Desde allí baixí á Tor, poble arrêconat y de mala mort
que deu lo nom á una torreta negra y vella que 'l domina
per Occident y sembla dur lo segell dels temps de la re-
conquesta.

Lo camí que trau d' aquells caus de món es dolent com
lo camí que hi mena; en lo més alt y enasprat d' ell se tro-
ban duas creus grabadas en la roca viva per lo bisbe Vol-
tas, castellá, qui, al sortir de la visita pastoral dels pobles
d' Os y Tor, se 'n despedí per no tornarhi, dihent: — *Si
puedo salir de aquí, no quiero más osos ni toros.* —

Al cap d' avall d' aquella serra 's troba 'l poble de Nu-
ris, dominat á mitjdia per lo Saloria, que 's veu desde l' ar-
rel, encara ab algunas congestas de neu. Fins á mitj cos
ahont li arriuan las montanyas vehinas, está vestit de pi-
nedas. Aquí 'l dia 11 de Juliol, en que m' hi ensopego, co-
mensan á segar los blats: en la Tor encara hi verdejan, de
manera que la cullita d' un any no serveix pera ser sem-
brat l' altre, tant temps está lo blat en la terra.

L' endemà arribí á Aynet: es lo poble ahont he vist la fe més fonda y arrelada, les costums més senzilles y patriarcales. Allí 's prestá (Deu li pach) á acompanyarme y ensenyarme 'l Pallars lo Dr. Domenjó, catedràtich del Seminari de la Seu, y conegut poeta y orador. Lo guía que prenem es un tal Ventura, de barretina musca, armilla de coll dret y calsa curta. Té cinquanta cinch anys y no 'n fa pas gayres que matá un os en lo bosch de pins davant del poble.

La ribera avall es ben plantada de saulas, pollancrees, albas, freixas, arbres fruyters á hermosas fileras al costat de verdosos prats. A mitj hora d' Aynet se troba Arahós, galantment asseguda vora 'l riu. Tota la vall té á cada banda montanyas de ferro que li han donat lo nom de Vall Ferrera.

Lo riu de Vall Ferrera embranca més avall ab lo de la ribera de Cardós, sobre 'l poble de Tirbia, lo més important d' aquellas valls. Son nom ve de *Ter via*, per encontrarshi los camins de Ferrera, y 'l de Llaborsí y 'l de Cardós.

Per mitjdia lo domina Montesclado, montanya contrafort del Saloria, que té 'l poble d' aquell nom en la falda. La iglesia es moderna, com tot lo que hi há en ella.

VALL DE CARDÓS.—La entrada de la vall, per hont passa 'l riu de aqueix nom, es estreta y s' anomena *Forat de Cardós*, nom que donan també á una cova que hi há á la esquerra del camí, niu d' encantadas, segons la gent del poble.

Una hora amunt entre bellas pradas y camps, que donan son vello d' or ara meteix á la fals dels segadors, se veu lo poble de Ribera, dominat per un campanar bisanti, ab finestrels gòtichs de gran efecte: algun d' ells está dividit

per ayrosa y simpática columneta. Lo campanar bisanti d' eix edifici, que fou monastir de templaris, té la gravetat dels de Ripoll y Cuxá y la bellesa dels que s' aixecaren dos segles més tart. Es, sens dupte, dels més bonichs de nostre Pirineu.

Surri no té res de notable. Una cara seva domina la vall, y en una altura vehina apar que hi há hagut una torra.

Férem nit en Anás, ahont lo millor es la naturalesa. Pradas verdosas y frescas y frexedas vorejan lo riu y pinedes; abetars y bedollars cobreixen la serra més amunt. A la fundació d' aquest senzill poble va lligada una petita rondalla que pot ser veritat. En Nibrós, avuy pobres còrtals d' Estahon, entre la vall de Cardós y la d' Esterri, hi havia un senyor que tenia tres fillas; que dotá ab tres heretats, que llavors eran tres boscos; Anás, Estahon y Bonastarre. Aquestos punts arrivaren á ser pobles y ho son los dos encara, més lo Nibrós desaparegué en un gran terratremol.

En Bonastarre, sufraganea d' Anás, hi há un retaule gòtich d' algun valor y part d' un altre no despreciable; los dos son de la decadencia. Sobre Anás hi há duas torras cavadas en la roca viva, ahont hi caben quatre ó sis personas: la una s' anomena *Cova de la Boja*, per havershi allotjat, temps enrera, una infelís que havia rebut del cap. En la vall hi há algunas covas aixís, de las quals la gent no sab dir res. ¿Serían d' épocas primitives?

Lo riu continúa abundós, y la rivera verda y plena d' arbres. Duas horas amunt trencárem á la esquerra, passárem per una font anomenada *del Matrimoni*, y atravessárem la serra, plantada de pins y algun abet. La boscuria s' espes-

seix fins damunt Burgo, poble lo més mal colocat que s' haja vist, dintre un canal per hont una alta montanya se desaygua. La rectoria es al mitj del vessant; de manera que quan ve un temporal lo rector ha de sortir de casa, per l' imminent perill de ser xafat en ella; puix ab la aygua del torrental baixan uns enormes palets de riera, grossos com molas de molí, que ells anomenan *molars*. Tres ó quatre s' en podrian portar la Rectoria, tal es la llestesa ab que baixan, y un centenar se 'n podrian portar lo poble, com un joch de cartas, montanya avall; y no seria extrany que algun día ho sentissem dir.

Darrerera Burgo hi há Llaborre, y sota Escalarre, digne de visitar-se per son altar major y altre lateral gòtic.

Estos tres últims pobles pertanyen ja á la vall d' Aneu.

ESTERRI.—Sa capital es poble modern, assegut en un pla d' una hora y mitja de llarch y un quart, segons los indrets, ó mitja hora d' ample; es vert y hermós: té més prats hont péixer sas numerosas ramadas, que camps de conreu; vora Escalarre hi há un fener anomenat Prats del Comte. D' arbres no n' hi há tants com n' hi caldrían, mes encara ni há per aconortársen. Aquell pla sembla haver estat un inmens gorch del riu Noguera, que ell meteix ha anant omplint de terra ab temps y paciència, tornantlo de gorch en estany, d' estany en ayguamoll y d' ayguamoll en conreu. Al hivern encara tot alló brolla y remintola d' aygua, com si la plana 's recordás d' haver estat un estany. Lo temple d' Esterri era iglesia de convent, com la capella de Santa Maria, situada davant d' Escalarre.

Sant Pere, capella que está sota 'l castell de Valencia ó de Pallars, era la antiga parroquial d' Esterri, y las ja ve-

llas cases del costat foren las primeras del poble. Al nord de Sant Pere, també sota 'l castell que 'l domina per la banda de ponent, hi há nns verdosos y frescos pradells que s' anomenan Clot de Gaynes, y 's regan tots ab la aygua del Noguera. Per aquells fondals passava 'l camí d'Aran, desde la altra part del riu passant á aquesta per un pont, prop de la torra de Port Aran, que es esberlada de dalt á baix com per un llamp. La roca viva en que seu está segada al seu voltant, de manera que hi havia fosso, y, segons la gent del pays, contrafosso. Damunt hi havia una altra torra ó castell en l' anomenat Serrat de la Torra ó Serrat de Port Aran. Lo Castell de Pallars era verament formidable, á judicar per lo poch que 'n resta. Son perímetre es gran, quedantne grossas parets, una cisterna ó presó fonda y poca cosa més.

Se troban per allí pedras arrodonidas, balas primitives, que 's tirarian per los matakans y per un forat fet arran de terra en lo tros de la muralla que queda, ahont se 'n veu una entravessada.

Alló es un niu d' áligas espatllat per un temporal d' hivern; d' aquell casal de nostras antiguas glorias no 'n quedan més que pedras escampadas, entre las quals torna á sortir la roca viva, que va esqueixant y llevantse aqueix vestit que li serví per una estona.

Un gessamí florit que trobí entafurantme entre las ruinas (n' envihi un brot á nostre gran poeta Aguiló) fou una gota de bálsam pel meu cor trist y adolorit, recordantme que no tot hi ha mort. En efecte: de la pléyade de guerrers, comtes y héroes que tingué per bressol lo castell de Pallars, no tot ha mort en los llibres ni en la memoria d' aquells pobles. Eixos y aquells vos parlarán ab gran en-

tusiasme de Sant Dot, bisbe de la Seu, nascut dels comtes de Pallars en aquell castell memorable; y la tradició, que ha oblidat los cavallers y damas, las guerras y torneigs, recorda que anava cada dia 'l Sant á aprendre de lletra á Sant Esteve, convent que ha desaparegut, y que estava á la altra banda del Noguera, aprop de Port Aran.

No en totas las ruinas trobarem eixa flor de gessamí.

Lo Castell de Pallars era 'l formidable centre d' un estudiat sistem de torras y fortas que dominavan tot aqueix pays. Quedan apuntats més amunt los de Port Aran y del Serrat de la Torra, que 'l defensavan per llevant. Desde allí 's veu lo campanar de Sorpe, que era fortíficat; Sorpe se comunicava ab Castellaso; aquest ab la primera y segona torra de Borent, y la segona ab la de Aloí, últim poble de la ribera d' Espanya. Al mitjdia tenia les torres de Isabarre, habitació dels Barons de Batella; la torra de Burgo, que está ab la de Roca Blanca davant lo Mall de Roldan; esta 's comunicava ab lo Pont de la Torra y aquella ab la Torra d' Escaló.

Sota 'l Castell un repeu de la serra s' avansa cap á mitjorn, dominat per ell y dominant ell meteix la vall, y sobre tot lo poble d' Esterri: se 'n diu lo Serrat de Sinboy ó de les Forques. Desde allí prenían possessió de la vall los Comtes de Pallars, fins que s' extingí tan ilustre prossapia: allí juravan respectar los furs del pays, davant lo llibre que com un rich tresor se conserva en la casa de la vila. Lo Comte havia d' estrenar aquell dia una capa, que restava depositada á casa del notari Sanci.

Davant la casa del dit notari, que encara 's conserva, hi há la casa del Duch, que es cremada fa poch, y sols ne quedan dos porxes, que ara s' han tapat ab una paret. Del

pilar que sostenia 'ls dos archs, que es de pedra y cals, ne dihuen encara *lo pilar del Comte*.

Al costat del Castell de Pallars ó de Valencia diu que hi havia 'l poble d' aquest nom, que 's trasladá en época més moderna al punt ahont es ara.

La tradició conserva 'l recort de dos ó tres altres pobles que han desaparegut en aquella vall. Sant Quirch de Rosé estava en l' endret d' aquest nom entre 'ls pobles de Son y Jou: una peste l' assolá y deixá desert, no quedant més que una vella, que deixá aquells prats y bosch á Esterri, únichs que tenen encara de comú los habitants d' aquesta vila. En Port Aran, diuhén que hi havia també un poble, que quedá derruhit, no se sab cóm, restant lo conreu dels vi-latjans d' Esterri.

Arreu era un poble que, com tants altres de las valls pi-renaycas, fou arrasat y esborrat per una llau ó esllevis-sada de neu. La poca gent que 'n sorti viva refeu lo poble un xich més avall, en un endret més abrigat d' aquellas es-pantosas torrentadas. Més amunt, vers lo Port de la Bona Aygua, cada any hi cauhen llamps; y sota sas inmensas onadas de terra solidificadas hi há més d' un pobre viatjer enterrat.

Part d' amunt del castellet y la Torra de Port Arán, hi há un córrrech fosch, de gran fondaria, ple d' arbres y rochs; lo camí l' atravessa y s' anomena Torrent de Port Aran. Allí, en mitj de tempestat, la fantasia popular veu un cavaller de foch y visions extranyas.

Isabarre está una hora amunt d' Esterri. Es notable la creu de plata de las professons, de cinch ó de sis palms d' altura, d' estil górich del bon temps, y finament treballa-da. Hi há també dos canalobres de plata. Lo temple es su-

mament interessant, té de gòtic y de bisanti: d' eix últim estil son uns capets que surten en la fatxada, un parell de filadas de pedra de bonich efecte y un sepulcre de gran antiquitat que serveix de sient al costat de la porta. En ell hi há una figura de lleó. Dins lo temple hi há, á má esquerra, un altar gòtic de gran bellesa, y en ell una imatge bisantina de la Verge, d'hermosíssima forma y de gran devoció.

D' Isabarre á Borent hi há mitja hora. No hi há res de particular, sinó un finestral gòtic en una casa y petits recorts pera l' artista en altrás. La portalada de la iglesia es com totes las de la vall d' Aneu, exceptuada la d' Isil.

Lo Castell d' Arreu es una gran casa espitllerada, ben conservada encara. Allí posava 'l Duch de Medinaceli, qui apadrinà una noya de la casa, deixantli la *primia* que cobrava dels tres pobles, Isabarre, Moren y Sorpe. Eixa noya 's casá ab l' hereu de Presso de Burgo y una filla seva portá á la casa Carrera de Borent lo dret de cobrar la *primia*, que ha durat fins fa poch temps.

Aquí fou desterrada per sa meteixa familia una gran senyora espanyola que havia donat que dir á la gent. Havent reincidit, fou desterrada á Salau, poble francès de la altra banda del Pirineu, ahont fundá un temple, prop del qual hi há una pedra ab la fetxa de 1056. Allí fundá un convent de monjas en que morí.

Se conta aquí també que, havent entés lo Duch que una filla seva estava en malas relacions ab un moro anomenat Almansor, feu bastir una torra ab parets de dos metres de gruix, tancantla dintre sos aposentos, que sols rebian la llum del zenit. Li doná una cambrera pera cuydarla y ja no pogué veure á ningú més. Encara se 'n diu la *Torra de la Minyona*.

Lo camí de Borent á Isil es verament hermosíssim; camps, pradas, herbas, arbres, torrents y cascadas l'embelleixen per totes bandes.

La iglesia dels Templaris es notabilíssima, d'una sola nau bisantina, elevadíssima, que 's despreguá fa alguns anys, sent reparada ab taulons de fusta. Los altars laterals están posats entre 'ls dos renchs de columnas que arran-can llisas desde terra fins á la paret del temple; sostenint la teulada los archs botants que 's veuen desde dintre.

L'altar major y 'ls dos laterals, únichs que 's conservan, son gòtichs del últim temps y están á la intemperie.

Tot lo d'eix edifici es rústech y fort com los monjos cavallers que 'l fundaren. La fàbrica es de pedra en part, y 'ls revoltos de sota la barbacana son d'un bonich estil. Paret amunt surten varis hermosos capets com pera aguaytar, ab agrahiment, los pochs viatgers y devots que visitan aquell temple, alguna hora tan concorregut.

Se conservan los trossos de duas sepulturas iguals á duas que s'en veuen á una y altra banda del portal de la iglesia d'Alós.

ALÓS.—Poble que es á una hora més amunt d'Isil.

Lo temple, com la portalada y tot lo de fora, es bisanti; á dins tot es nou.

En lo poble hi há la gran casa d'Arnalot, més conegut pel nom de *lo Tort*, que es, probablement, lo mercader de bestiar més rich de Catalunya. Ell fa anar bé ó malament las firas d'aquell cantó de provincia, segons ven ó compra, y té un sens fi de ramadas y heretats: es molt estimat dels pobres, y apar que no posa fills al món sinó pera donar-los á la Iglesia.

Sortint d'Alós pel camí de Mongarre, no 's deixa may,

en cinch horas de camí, la riba del Noguera, que es fresca y hermosa, com cap altra n' hi haja. Las montanyas de la dreta son las de la frontera d' Espanya, y 'ls herbeys comensan al cim y baixan com domassos verts fins al Noguera, que murmureja y rondina anguilejant per aquelles pradas, y trona per aquells gorchs d' ayguas blavas y puras com aquell cel. A la esquerra es tot bosch desde Alós á Mongarre, d' ayrosos abets y pins (n' hi há de roigs), bedolls, moixeras, matas y verdor. A la dreta 's veuhen blancas congestas. clapejant la verdosa y llisa cordillera.

A una hora y mitja del camí, part d' avall de la Molina dels francesos, hi há las ruinas quasi esborradas del convent de Santa Eulalia. La gent del pays creu que hi há enterradas grans galerias, y sobre tot grans tresors. Uns esterrisenchs que hi cavaren sense profit uns quants días (m' ho contava un d' ells meteixos) trobaren reconadas de caragols y petxinas, y, creyent que eran dobles de quatre enmagneticadas enviaren á cercar, pera desencantarlas y tornarlas á son propi ser, una dona sonámbula ó *dormidora*, com diu lo poble, que no hi arrivá á anar. La expedició acabá malament, puix, segons la gent d' Esterri, los sortiren unas grossas moscas ó tábachs, que 'ls perseguiren fins á Alós, embestint al principal d' ells, un tal Casanya, que morí en efecte al tres días. Altres diuhen que 'ls sortiren uns demoniots petits y llestos que 'ls deyan en francés: *Que voulez vous? que voulez vous?*

Preneu d' aixó lo que vullau, mes no deixa de ser curiós veure com se va teixint en nostres montanyas la llegenda de la etat mitjana, que 's va desteixint á la marina, per la eterna Penélope de la humanitat.

L'endemà en companyia d' espanyols y francesos, cantàrem ab tot lo fervor de nostre cor, davant la Verge de Mongarre, sos hermosos goigs:

Puix Senyora anomenada
de Mongarre ser voleu,
siaunos sempre advocada,
reyna del mont Pirineu.

Lo pla de Beret es l' herbey més gran d' aqueixas montanyas. Té duas horas de llarch y una d' ample. Lo formen duas grans montanyas, llisas y verdas, clapadas per molts pochs penyals y molt bestiar. No es raro que hi pasturen 60,000 caps, en bon temps, que alli no dura gayre.

Allí naixen, á un quart de distancia, lo iNoguera y lo Garona, quals noms son anagrama l' un del altre, y quals cursos segueixen direccions totalment oposadas, com si 's tinguessen por. L' ull del segon es molt visitat pe'ls francesos, que retrauen la promesa d' aquell que volia fer un pont de plata al Garona, bastantli per aixó tres napoleons. Naix abundantament sota una roca y forma davant un gran viot.

A cosa d' un quart á mitj dia se veu plana avall, fons dres un torrental, y ficarse, com lo Guadiana, sota terra, pera ressortir, més avall, sota un serrat d' entranyas de marbre. Son llit y la misteriosa y accidentada volta que 'l cobreix blanquejan, hermosament brunyits per l' aygua, en la nit dels segles. Lo riu se deixa veure un moment en tan rica y esculpturada finestra, y vergonyós torna á entrar en aquella tan bonica com estranya cova de fadas, feta y compartida en diversos estatges y branca. Es un

gran torrent lo que surt allí y allí s' endinza murmurejant y 'l marbre es blanquíssim ab ditadas ó tintes negrencas. Lo brunyit y lluhentor que li doná la naturalesa es digne de la má del Escultor diví.

Duescentas passas més avall se veu la vall de Arán. (1)

JACINTO VERDAGUER, PBRE.

(1) Travall llegit en sessió del 9 de Mars de 1884.
